

Roumiana Preshlenova

BOLGARI IN SLOVENCİ – PRIMERJAVA V DOBI NACIONALIZMOV

Bolgarske in slovenske strokovnjake, tako prvi kot drugi so del slabo definirane postkomunističnega sveta, še vedno zanimajo družbene sile, ki si prizadevajo za večjo povezanost z zahodom ali pa za nasprotovanje le-temu. Gre za del intelektualnih prizadevanj za odstiranje ozadij sedanosti s sklicevanjem na preteklost. Bolgarijo in Slovenijo družijo nekatere skupne oziroma vsaj podobne posebnosti: obe sta geografsko majhni in obrobni, prebivalstvo je v glavnem slovanskega porekla, zgodovinsko gledano sta obe nastali po osamosvojitvi izpod dveh propadlih imperijev, otomanskega in habsburškega. Že v letih pred politično osamosvojitvijo so elite v obeh državah izrazile pripravljenost za sprejemanje nekaterih poglobitnih značilnosti evropskega zahoda. Njihova prizadevanja je ob koncu dolgotrajnega procesa le kronal uspeh, vendar pa ni šlo brez padcev in nasprotovanj. Tako Bolgari kot Slovenci so bili v 19. in 20. stoletju podvrženi močnim ideološkim vplivom tako z zahoda kot tudi vzhoda, ki so izoblikovali njun nadaljnji razvoj.

Skozi mehanizme vključevanja in izključevanja je ta okoliščina prispevala k oblikovanju idej vzhoda in zahoda, katolicizma in pravoslavja, slavizma in anti-slavizma. Obrobne družbe z evropske periferije niso bile samo pasivni sprejemnik vplivov, ki so prihajali od velikih jedrnih evropskih družb, temveč so dinamično in kritično sodelovale v procesu institucionalnega in kulturnega izbora, izmenjave in prilagajanja.¹²¹ Kot je izpostavila D. Mishkova, je pomembno, da »razumemo izobrazbo in univerzo kot usmerjevalki kulturnega transferja med ‚jedrnimi‘ in ‚obrobnimi‘ kulturami, kot odločilno sodelujoči pri mehanizmih prenosa, izmenjave in interakcije idej in paradigem preko nacionalnih meja ter kot pomembna dejavnika pri lokalnem prenosu in adaptaciji intelektualnih ‚uvozov‘«. ¹²² Eno najpomembnejših vprašanj v povezavi s to temo je, ali je nacionalizem produktivno, spodbujajoče in stimulatивно vplival na modernizacijo ali pa jo je le oviral. Intenzivnejša komunikacija je v 19. stoletju oblikovala pogoje in na različne načine poglobitno vplivala na odpiranje ali »zapiranje« v majhne lokalne svetove. To je ključno obdobje v evropski zgodovini, saj gre obenem za obdobje porasta nacionalizma in revolucije znanja.¹²³ Velik del nacionalnih elit se je izobraževal doma ali v tujini. Ljudje z univerzitetno izobrazbo so sodili v posebno kategorijo ljudi, saj pred oblikovanjem lastnih držav, nacionalne v primeru Bolgarije in federalne v slovenskem primeru, naroda nista razpolagala z visokošolskimi ustanovami. Vprašanja, ki še danes neprestano vzbujajo zanimanje, se dotikajo področij, kako so takrat povezali idejo naroda s tisto o visokošolski izobrazbi, natančneje z univerzo, kakšne so bile predpostavke in pričakovanja, kakšna je bila povezava med nacionalnim in univerzalnim in kakšni zaključki so nastali.

Podobno kot v drugih državah, ki so doživele radikalne kulturne spremembe v času prehoda iz predmoderne v moderno družbo, so tudi nekateri predstavniki bolgarske elite izrazili skrb o prihodnjem razvoju in »zahodnih« vzorcih. Kot oblika idiosinkrazije je bila ta družba neločljiv del zahodne pravoslavne cerkve v poznem 18. in 19. stoletju. Določeni sekularni sloji prebivalstva so izkazovali sovražnost do sodobne urbane civilizacije, ki se je identificirala s komercialnim duhom in stremljenjem za materialnimi dobrinami, ki sta postala sinonima »zahoda«. Takšni pogledi so se skladali s pogledi nekaterih tedanjih nemških filozofov, kot so bili Herder, Schelling in Schlegel. Večina bolgarske elite, vključno

121 Ta tematika je teoretično zajeta v npr.: Werner in Zimmermann, *Beyond comparison*. Primer Balkana je predstavljen v: Mishkova, *Liberalism and Tradition in the Nineteenth-century Balkans*.

122 Mishkova, *Education and Universities*, str. 12.

123 Teoretični vidiki tega procesa in večina empiričnih podatkov so že raziskani, čeprav strokovnjaki še vedno prisegajo na različne in včasih neobičajne modele oblikovanja narodov. Pred leti je Rogers Brubaker presenečeno komentiral obseg znanstvene literature s področja nacionalizma; glej v: Brubaker, *Ethnicity, Race, and Nationalism*, str. 22.

Pregled razvoja nacionalizma v Evropi je predstavljen v: Hroch, *Das Europa der Nationen*; Maxwell, *Typologies and phases in nationalism studies*; Тодоров, *Етнос, нация, национализм*.

s krščansko pravoslavno duhovščino, je zagovarjala »razsvetljeno Evropo« kot model, ki mu je potrebno slediti. Kljub temu da ima okcidentalizem negativen odnos do »zahoda«, pa naj, sodeč po zadnjih raziskavah, »ne bi uspeval v Bolgariji«. ¹²⁴

Pred oblikovanjem obeh držav je obstajalo razmeroma dolgo obdobje oblikovanja obeh narodov. V zgodovinpisju je to obdobje znano kot narodno prebujenje. Začetna faza preporoda se je začela znotraj multietničnih imperijev, otomanskega in habsburškega. Po odcepitvi držav od zgoraj omenjenih imperijev pa so se izoblikovale sodobne države. V obeh primerih so duhovniki kljub porastu vplivov liberalnih in sekularnih ideologij v začetku igrali pomembno vlogo kot promotorji narodne zavesti. Tako kot so bile pomembne posledice vedno večje mobilnosti od 19. stoletja dalje, je močno vplivalo tudi novačenje novih elit, ekonomskih in izobraženih, ki so bile zmožne in motivirane za nadaljnji razvoj ideje naroda. Vse pogostejši mednarodni stiki so jih navdihnili, da so med drugim izpolnili osnovno funkcijo vzgajanja občutka dostojanstva, če ne že enakovrednosti, v primerjavi z drugimi evropskimi narodi ali pa vsaj z njihovimi bolj uglednimi sosedi. V teh procesih so ključno vlogo odigrale tuje univerze, saj niti Bolgari niti Slovenci pred odcepitvijo od večnacionalnih imperijev niso bili uspešni pri vzpostavitvi lastnih visokošolskih institucij.

Na območjih, ki so jih poseljevali Bolgari, je bil poleg bolgarskega jezika z njegovimi številnimi variacijami na območjih z mešanim prebivalstvom kot *lingua franca* prisoten tudi turški jezik, grščina in do določene mere tudi francoščina pa sta bili v rabi v zelo ozkem socialnem sloju dobro izobraženih ljudi. Dokončanje osnutka rokopisa *Slavonsko-bolgarska zgodovina* (История славяноболгарская) bolgarskega meniha Paisija Hilendarskega leta 1762 in njegovo širjenje v naslednjih letih označujeta začetek bolgarskega preporoda. ¹²⁵ Rokopis je stremel k spreminjanju samozavedanja Bolgarov; prizadeval si je, da bi ga iz krščansko-ortodoksnega premaknil v bolgarsko-krščansko-ortodoksne. Etnično komponento so poudarjali tudi v tiskanih medijih in šolah. ¹²⁶ Oblikovanje eksarhata v Konstantinoplu leta 1870 z bolgarskim patriarhom na čelu je bilo za Bolgare pomemben korak v smeri narodne emancipacije, ki je vodila stran od grške duhovščine znotraj otomanskega imperija. Po berlinskem kongresu, ki je leta 1878 načrtoval politične spremembe na Balkanu po koncu rusko-turške vojne med letoma 1877 in 1878, so velike sile ustanovile avtonomno Kneževino Bolgarijo. Ta pa je pokrivala le majhen del ozemlja, ki so ga večinsko poseljevali Bolgari. Sama Bolgarija pa je razglasila samostojnost šele leta 1908.

¹²⁴ Danova, Once again on »Occidentalism«. Glej tudi: Clewing in Schmitt (ur.), *Geschichte Südosteuropas*, str. 417–419.

¹²⁵ Daskalov, *The making of a nation*.

¹²⁶ Гечева, Българската култура през Възраждането; Genchev, *The Bulgarian national revival period*; Daskalov, *The making of a nation*.

V začetnih fazah oblikovanja bolgarske nacionalne identitete je slovanska komponenta, ki je bila celo vključena v naslov zgodovine Hilendarskega, pomenila odmik od grške religiozne in kulturne prevlade znotraj otomanskega imperija. Ta »produktivni« slavizem je vseeno prišel v nasprotje z ruskim panslavizmom. V 19. stoletju je ruska politika na Balkanu s svojimi imperialističnimi težnjami, še posebej po neuspehu v krimski vojni, ki je potekala med letoma 1853 in 1856, povzročila, da je ideja o panslavizmu med bolgarskimi intelektualci in še zlasti med pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja postala izjemno neprivlačna, saj je vzbujala distanco, podkrepljeno s strahom. Ta okoliščina je povzročila razkol v bolgarski eliti in jo razdelila na rusofile in rusofobe. Razkol je imel zelo dolgotrajne posledice na politično življenje v državi. Čeprav je Rusija z rusko-turško vojno med letoma 1877 in 1878 prispevala k emancipaciji Bolgarije od otomanskega imperija in zaradi tega v državi pridobila oznako »osvoboditelja«, pa je tudi bila edina država, ki je pred prvo svetovno vojno prekinila vse diplomatske stike z mlado bolgarsko kneževino za obdobje desetih let (1886–1896) zaradi neuspelega poskusa politične dominacije v državi.

Po drugi strani je bil slovanski vpliv na primeru Avstro-Ogrske hitro sprejet kot nekaj modernega in evropskega. Po letu 1878 so številčne češke kolonije in ugledni avstrijski arhitekti, ki so bili nastanjeni v večjih bolgarskih mestih, predvsem v Sofiji, igrali pomembno vlogo pri oblikovanju novega urbanega okolja. Po ponovni vzpostavitvi avtonomne Kneževine Bolgarije so se prizadevanja države, občin, ekonomskih in političnih elit odkrito usmerila v prevzemanje evropskih vzorcev in standardov, vpliv katerih je bil najprej viden v urbanističnem načrtovanju, gradnji in arhitekturi. Vzpostavili so tudi nove kulturne ustanove, ki pred tem niso obstajale – knjižnice, muzeje, visokošolske ustanove, gledališča, založniške hiše. V prvih desetletjih po osvoboditvi so bili evropski strokovnjaki vabljeni, da izvedejo ali pa podprejo te spremembe, kar je imelo dolgotrajen socialni vpliv, ki je začrtal smer za prihodnji razvoj. Javna razprava o modernizaciji ali »evropeizaciji« je v nasprotju s prejšnjim, vsiljenim otomanskim vzorcem (deloma tudi ruskim), zadevala stroške, sredstva in načine realizacije, vendar pa se ni spraševala o njenem smislu. Potemtakem bi iz tega lahko sklepali, da je obstajal širok družbeni konsenz o smeri razvoja.¹²⁷

Na slovenskem ozemlju »evropeizacija« v tem kontekstu ni bila nikoli pod vprašanjem, saj so bili temelji kulturnega razvoja, sprva samo v Ljubljani, vzpostavljeni že v začetku 18. stoletja. Leta 1701 je bila ustanovljena prva javna študijska knjižnica na Kranjskem. Filharmonična akademija (*Academia Philharmonicorum*) je bila ustanovljena ob koncu istega leta, predvsem zaradi

127 Preshlenova, *Challenges of Liberty*. Glej tudi: Schubert in Sundhaussen (ur.), *Prowestliche und antiwestliche Diskurse*.

prizadevanj glasbenika in kranjskega državnega uslužbenca Johanna Bertholda von Hofferja (1667–1718). Načrtovana Umetnostna akademija (*Academia incultorum*) sicer ni ugledala luči sveta, je pa bila zato ustanovljena *Academia Operosorum* (1683), predhodnica Slovenske akademije znanosti in umetnosti.¹²⁸ Sama akademija je promovirala umetnost in je bila zaslužna za uspešno uveljavitev italijanskega baroka v Sloveniji. Poleg Gradca, ki je sledil umetniškimi vplivom iz osrednje Evrope in jih potem posredoval svoji štajerski okolici, se je Ljubljana razvila kot umetniški center, ki je bil v glavnem pod italijanskim vplivom. Po letu 1700 so mesto preuredili po načelih baroka s pomočjo italijanskih stavbenikov, slikarjev in kiparjev, ki so jim pomagali lokalni obrtniki. Ljubljana je tako postala posrednik baročnega vpliva, ki je segal v okolico in dlje do Koroške, Štajerske in Hrvaške.¹²⁹

Znotraj Habsburške monarhije je slovensko prebivalstvo živelo v nemških, italijanskih in madžarskih kulturnih območjih znotraj štirih dežel: Koroške, Kranjske, Štajerske in Goriške. Pogovorni jezik višjih stanov – plemstva, meščanstva in izobražencev – je bila nemščina, na jugozahodu italijanščina, v Prekmurju madžarščina in na številnih krajih, vendar pa samo v izbrani družbi, francoščina. Vseeno pa je bila večina višjega stanu dvojezična ali pa tudi večjezična in je do določene mere tudi govorila in razumela slovenščino, ki je bila pogovorni jezik nižjih stanov. Slovenska elita je pogosto izkazovala naklonjenost germanizaciji in italijanizaciji. Naklonjenost germanizaciji je bila v veliki meri posledica nemške vojaške moči, ekonomskega uspeha in znanstveno-tehnološke prevlade, razumemo pa jo tudi kot sredstvo elit za ohranjanje svojega družbeno-ekonomskega in političnega položaja. Na majhen slovenski narod je imelo nemško okolje kontroverzen družbeno-kulturni vpliv, ki se je razlikoval glede na ideološke in deželne specifičnosti. V nasprotju z Bolgari, ki so si želeli odcepitve in samostojnosti od otomanskega imperija, v očeh Slovencev, ki so stoletja živeli znotraj Habsburške monarhije, narodni sovražnik nista bila habsburška država in cesar, temveč njihovi neslovanski sosedi, torej Madžari, Italijani in Nemci.¹³⁰ Z drugimi besedami: politično, ekonomsko in kulturno konsolidacijo naroda so mislili v okvirih Avstro-Ogrske.

Objava *Kraynske grammatike* Marka Pohlina leta 1768 označuje začetek zgodnjega obdobja sodobnega narodnega gibanja med Slovenci, ki so ga slavisti označili kot »narodno prebujenje« ali »narodni prepород«, ki se je zgledoval po češkem modelu. Pohlinu so s svojimi pisanji v sedemdesetih in osemdesetih letih 18. stoletja sledili duhovščina in redki izobraženi laiki, ki so se posvetili

¹²⁸ Oset, *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti*.

¹²⁹ Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 173, 204–205.

¹³⁰ Vodopivec, Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem; Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 312.

pisanju slovnice, slovarjev, zbirk pesmi, učbenikov in kmetijskih priročnikov pa tudi zapisovanju popularnih ljudskih pesmi in navad, prevodom *Biblije* in ostalih cerkvenih in laičnih tekstov.¹³¹

Ne glede na to je bila raba slovenščine v upadu. Število tistih, ki so na Kranjskem uporabljali slovenski jezik, je med letoma 1880 in 1910 upadlo za 20 odstotkov. Po podatkih uradnih avstrijskih statistik je opazen upad rabe slovenščine, kar gre pripisati nemški ekonomski, družbeni in politični prevladi. Dodaten premik v narodnem ravnovesju je odražalo tudi dejstvo, da se je iz veliko različnih razlogov – najsi bodo to politični ali materialni – del slovenske populacije opredeljeval za Nemce.¹³² Vendar pa bi morala biti germanizacija razumljena v širšem kontekstu; njene manifestacije ne bi smeli precenjevati v smislu realpolitike. Po izključitvi Dunaja iz nemških zadev v letih 1866 in 1871 in neuspelem poskusu združitve osrednje Evrope v konfederacijo pod habsburškim vodstvom je na Avstro-Ogrskem še vedno vztrajal občutek pripadnosti avstrijskemu nemštvu, ki so ga napajali skupni jezik, skupni zgodovinski spomin in tesne vezi na kulturnem in družbeno-ekonomskem področju. Etnična in kulturna skupnost je bila v komplementarnem odnosu do nacionalne države in nacionalni občutki so hitro prišli na plano, kadar je bila avstrijsko-nemška politična prevlada ogrožena, saj so bili eden drugemu edini zanesljivi koalicijski partnerji. Zahteve po intervenciji, ki bi koristila nemško govorečemu prebivalstvu dvojne monarhije, ali pa zahteve po združitvi srednjeevropskega nemštva v Veliko Nemčijo ali nemško osrednjo Evropo niso našle podpore med širšim prebivalstvom. Prevladal je politični značaj nemške družbe, ki ga je zaznamovalo sprejemanje primata narodno-državnih interesov in identitete nad pojmi ljudske solidarnosti.¹³³

1. maja 1848 so Čehi izdali poziv vsem »slovanskim bratom«, s katerim so v odgovor vsenemškemu frankfurtskemu parlamentu sklicali vseslovanski kongres v Pragi. Poziv je v imenu Slovencev podpisal slavist Franc Miklošič, vendar pa so se kongresa udeležili le štirje Slovenci od skupno 300 udeležencev. Njihova prisotnost pa je zadostovala, da so zaključki kongresa, ki so podpirali reorganizacijo Habsburške monarhije v federalno državo, vključevali tudi slovenske zahteve: združitve slovenskega ozemlja v Kraljevino Slovenijo z glavnim mestom v Ljubljani, diplomatsko priznanje veljavnosti slovenskega jezika, uporabo slovenščine v državni upravi, šolah in sodstvu ter ustanovitev univerze v Ljubljani.¹³⁴ Liberalne zahteve po jasnejših narodnih politikah so ob koncu

131 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 257 in sl.

132 Štih, Simoniti, Vodopivec, str. 317.

133 Več o tej temi v: Vermeiren, Germany, Austria, and the Idea of the German Nation.; Kirchhof, *Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie*. O skupnem dojemanju Slovencev in avstrijskih Nemcev glej prispevek Marka Zajca v tem delu.

134 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 286.

šestdesetih let 19. stoletja privedle do prvega javnega množičnega zborovanja na ozemlju Slovenije. Pobuda za ta pomembna javna zborovanja, ki so bila oblikovana po irskem in poimenovana »tabori« po češkem zgledu, je prišla od štajerskih Slovencev. Med letoma 1868 in 1871 se je na slovenskem ozemlju zvrstilo 18 taborov, povprečno pa se je enega srečanja udeležilo med 5.000 in 6.000 ljudi (največ, 30.000, se jih je udeležilo tabora v Vižmarjah pri Ljubljani). Vrhunec teh srečanj so predstavljali govori, v katerih so narodni voditelji in poslanci podpirali Zedinjeno Slovenijo ter zahtevali uvedbo slovenščine v šolah in javni upravi, izgradnjo novih šol in ustanovitev slovenske univerze. Govori so se dotikali tudi ostalih perečih tem takratnega časa, predvsem ekonomskih. Tabore so začeli organizirati mladoslovenci, po začetnih uspehih taborov pa so se jim pozneje pridružili še staroslovenci.¹³⁵ Voditelji in predstavniki slovenskega narodnega gibanja so prihajali iz vrst laičnih intelektualcev in katoliške duhovščine, ki so tvorili majhen, vendar dovolj širok krog izobraženih ljudi iz vrst elit srednjega razreda, ki so postali dinamičen dejavnik politične in kulturne emancipacije od približno leta 1840 in to ostali vse do prve svetovne vojne. Ob koncu 19. stoletja so slovenske politične elite k svojim že tradicionalnim zahtevam dodale še jugoslovansko dimenzijo. Konservativci so iskali zaveznike v hrvaških strankah, medtem ko so liberalci in socialdemokrati v svoje načrte vključevali tudi srbske politične skupine, Srbe in celo Bolgare izven dvojne monarhije.¹³⁶

Od tridesetih let 19. stoletja so se nekateri slovenski intelektualci osredotočali na industrijski razvoj in modernizacijo poslovanja in trgovanja po zgledu zahodne Evrope. Industrijo, obrtniška in trgovska združenja, časopise in revije so uporabljali za uresničevanje svojega poslanstva: širjenja navdušenja nad tehnologijo, znanostjo in industrijo, zagotavljanja informacij o tehnoloških inovacijah, novih proizvodnih postopkih in orodjih, sodobnem upravljanju v kmetijstvu in izpopolnjenih programih za izgradnjo železnic. Prav tako so razpravljali o načinih zaščite tradicionalne strukture slovenske družbe in kako jo voditi na pot modernizacije znotraj habsburškega imperija, ki se je otepal idej o revoluciji ali kakršni koli radikalni spremembi.¹³⁷

Od sedemdesetih let 19. stoletja se zaradi zavzemanja za politične spremembe, ki so bile bistvene za ločitev od otomanskega imperija, bolgarske elite dolgo niso ukvarjale z ekonomsko modernizacijo.¹³⁸ Pomemben del projektov za narodno emancipacijo je obsegal parlamentarno demokracijo, tehnološko preobrazbo, povečanje števila sredstev za komunikacijo, obvezno in splošno dostopno šolstvo in urbanizacijo. V tem kontekstu so modernizacijo razumeli kot premagovanje

135 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 301.

136 Vodopivec, *Educated Elites in Slovene Regions*, str. 66.

137 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*.

138 Preshlenova, Frusetta, *Liberty's neglected child*.

zapletene, z Orientom povezane otomanske dediščine. V retoriki poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja je bil prevzem zahodnega modela socialnega razvoja razglašen za pot, ki ji morajo Bolgari slediti, da bodo lahko zasedli svoje mesto med civiliziranimi, uspešnimi ali zgolj razsvetljenimi narodi in na tak način postali del modernega sveta.¹³⁹

Ta prizadevanja pa je ovirala skrb o stanju šolstva v državi. Skrb je odražala močno željo po približevanju modernim dosežkom držav, ki so izoblikovale podobo Evrope, in prizadevanje zanj. Zdelo se je, da si šolstvo prizadeva spremeniti kulturno pripadnost Bolgarov in jo premakniti iz balkansko-orientalskega modela v evropskega.¹⁴⁰ Zato so bolgarske elite v 19. stoletju svoje napore usmerile v ustanovitev mreže osnovnih šol, ki je sledila helenskemu šolskem modelu, vendar pa so se počasi tudi začeli odmikati od njega. Znatnemu napredku se je zoperstavljal vpliv grške duhovščine in šolstva, ki je prevladoval med bolgarskimi intelektualci do sredine 19. stoletja.¹⁴¹ Promoviralo se je več javnih praznovanj, povezanih z izobraževanjem, ki niso bila namenjena le aktivizaciji družbene energije, ampak tudi promociji narodne zavesti. Največje tako praznovanje je dan svetih Cirila in Metoda, ustvarjalcev cirilice. Že od 1851/1857 se ta dan praznuje kot dan bolgarskega šolstva in kulture ter slovanske pismenosti. To pa je le eden od številnih primerov bolgarske naklonjenosti šolstvu, ki se je razvila skozi stoletje in pol. Poročila tujih opazovalcev s konca 19. in začetka 20. stoletja nakazujejo na to posebnost.¹⁴² Visoka raven pismenosti ima v vseh pogledih pomembne posledice na modernizacijo. Vzporedno s svojo vlogo pri gradnji naroda šolstvo tudi širi znanje in veščine ter tako na splošno prispeva k pospešenemu ekonomskemu razvoju, še posebej pa k industrializaciji. To stališče, ki so ga imeli aktivisti Prebujenja, pojasni, zakaj so šolstvu posvečali tako pomembno vlogo, še posebej po letu 1878. Primerljivi kazalniki bolgarskega šolstva na koncu 19. in na začetku 20. stoletja – državno financiranje *per capita*, število učiteljev na tisoč prebivalcev, delež otrok, starih med pet in 15 let, ki so *redno* obiskovali pouk – so se približevali povprečnim vrednostim, ki so jih imele

139 Николова, Саздов (ur.), *Програми, програмни документи и устави*.

140 Димитров, *Училището, прогресът и националната революция*; Генчев, *Българската възрожденска интелигенция*; Генчев, *Българско възраждане*; Гаврилова, *Векът на българското духовно възраждане*; Аретов, Заимова (ur.), *Модерността вчера и днес*. Več na splošno o tem vprašanju glej v: Latouche, *Die Verwestlichung der Welt*; Даскалов, *Между Изтока и Запада; Проблемът Изток-Запад*.

141 Данова, Димова, Калицин (ur.), *Представата за »Другия« на Балканите*; Аретов, Чернокожев (ur.), *Балканските идентичности в българската култура от модерната епоха*; Аретов (ur.), *Да мислим Другото*; Danova, *Créer les frontières ethniques*; Daskalov, *Transformations of the East European Intelligentsia*.

142 Več o tem v: Kitromilides, Tabaki (ur.), *Greek-Bulgarian Relations*; Preshlenova, *Emancipation through Education*.

ostale evropske države in so bili ene izmed najvišjih v jugovzhodni Evropi.¹⁴³ Ti kazalniki nakazujejo na strateške investicije, katerih maksimalen učinek je bil predviden za prihodnje generacije. Glede na uradne statistike se je pismenost v Bolgariji v obdobju od konca 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne podvojila s 27 na 52 odstotkov. Pozitiven, vendar pa nezadosten napredek je bil posledica dajanja prednosti šolstvu. Razširila se je že obstoječa mreža osnovnih šol, številne šole so bile zgrajene s prostovoljnim delom lokalnega prebivalstva, po letu 1879 so ustanovili tudi veliko število poklicnih šol. Ministrstvo za šolstvo je z zakonom iz let 1891 in 1909 prevzelo administracijo in nadzor nad vsemi izobraževalnimi ustanovami v državi. V šolskem letu 1909/1910 samo 22 odstotkov vseh šoloobveznih otrok ni redno obiskovalo pouka v osnovnih in srednjih šolah, ki so bile brezplačne.¹⁴⁴ Do določene meje je dvig izobraženosti zmanjšal prepad med majhnim številom visoko izobražene elite in nepismeno večino prebivalstva. Veliko tujcev, večinoma Slovanov iz Habsburške monarhije, je bilo povabljenih, da predavajo in organizirajo šolstvo v Bolgariji.¹⁴⁵

Eden takih je bil Anton Bezenšek, ki je deloval kot »pripovedovalec« napredka bolgarskega šolstva slovenski družbi. Bezenšek, ki je deloval in živel v Bolgariji od leta 1879 pa vse do svoje smrti v Sofiji leta 1915, je bil slovenski jezikoslovec, stenografski strokovnjak, poznan po priredbi Gabelsbergerjeve stenografije za južnoslovanske jezike, novinar, predavatelj in ustanovni oče bolgarske stenografije. Deloval je kot stenograf v bolgarskem parlamentu, predaval je na srednjih šolah v Sofiji in Plovdivu in od leta 1910 tudi na Univerzi v Sofiji. Bezenšek je tudi objavil serijo šestnajstih člankov na temo državnih zadev in šolstva znotraj novoustanovljene Kneževine Bolgarije v revijah *Popotnik* in *Ljubljanski zvon* ter delo *Bolgarija in Srbija*, ki bilo objavljeno leta 1897 in prodano v več kot 70.000 izvodih.¹⁴⁶ V članku, ki ga je objavil leta 1880, je zapisal, da so vsi srednješolci marljivi in pridni, na nek način celo »evropski«. V svoji kolumni *Šola slovanskega juga* je hvalil Univerzo v Sofiji, še posebej pa njenega sponzorja Evlogija Georgieva. Bezenšek je med drugim objavil tudi učbenike nemškega jezika in etike za Bolgare, predavanja o bolgarskih ljudskih pesmih ter tudi bolgarsko slovnico za Slovence (1880, 1913). V duhu splošnega navdušenja za sodelovanje med slovanskimi narodi, ki je prevevalo slovenske intelektualce v

143 Sundhaussen, *Alphabetisierung und Wirtschaftswachstum in den Balkanländern*.

144 Костов, Парушева, Прешленова (ur.), *И настъпни време за промяна*.

145 Певев, Петров, *Чужденци – просветни дейци в България*.

146 Bezenšek, *Bolgarija in Srbija*. Neverjetno je, da je Bezenšek posvetil dve tretjini svojih publikacij Bolgariji. Razlog za to se skriva v dejstvu, da je sam zelo dobro poznal državo in imel o njej več informacij. Bezenšek je večino svojega življenja preživel v Bolgariji, kljub temu da je leta 1884 dobil uradno povabilo, da pride poučevat stenografijo v Ljubljano. Leta 1909 je pridobil bolgarsko državljanstvo (ЦДА, ф. 772к, оп. 1, а.е. 15, л. 1-4).

Več o Bezenšku v člankih Petra Vodopivca in Ivayla Nacheva v tem delu.

drugi polovici 19. stoletja, je spodbujal slovensko mladino, naj »neguje slovenski jezik, da bo odmeval od Triglava do Balkana«. ¹⁴⁷ Bezenškova vizija slovanske enotnosti pa ne vključuje samo medsebojnega sobivanja. Namiguje namreč na poznavanje, komunikacijo in medsebojno interakcijo.

Polaganje temeljev slovenskega jezika in šolstva je potekalo razmeroma počasi in se je razlikovalo od province do province. Samo na Kranjskem je bila večina osnovnih šol slovenskih. Večina nižjih gimnazij je lahko uporabljala slovenščino (od leta 1873 v Ljubljani), prav tako tudi realke in tehnične šole. Slovenščina se je lahko le delno uporabljala pri delu z državnimi institucijami in še to v kombinaciji z nemščino in le pri določenih temah. Nemščina je ostala jezik poučevanja na višjih državnih gimnazijah, razen v Kopru, kjer je prednjačila italijanščina. V večini primerov pa je bila uporaba slovenščine v osemdesetih letih 19. stoletja kot uradnega jezika v že ustanovljenih in na novoustanovljenih šolah ter jezika uradnih ustanov omejena in se je srečevala s številnimi problemi. Nasprotovanje italijanske in nemške opozicije uvedbi slovenščine v tem času ni upadlo, temveč se je samo še povečalo. Boj za vpliv nad šolami in mladino je dobil novo, organizirano obliko. Na Dunaju je bilo leta 1880 z namenom podpiranja nemškega izobraževanja v avstrijskih provincah z narodno mešanim prebivalstvom ustanovljen Deutsche Schullverein, ki je hitro pridobil podporo, saj so se podružnice kmalu pojavile v več krajih na Štajerskem in Koroškem. Na obmejnih območjih in tistih predelih, kjer je prebivalo italijansko prebivalstvo, je vlogo zaščitnika italijanskega jezika prevzela zveza Pro Patria (1886), ki jo je po ukinitvi nasledila Lega Nazionale (1891). Slovenci so leta 1885 ustanovili Družbo sv. Cirila in Metoda, ki je gradila in podpirala šole na obmejnih območjih. Članstvo in število podružnic sta hitro narasla in družba je kmalu odprla prvo šolo v Trstu (1887). Čeprav je veliko slovenskih akademikov še vedno pisalo v nemščini, je število znanstvenih člankov, napisanih v slovenskem jeziku, vsako leto po koncu osemdesetih let 19. stoletja naraščalo. Nekateri znanstveniki so začeli pisati izključno v slovenščini. Eden prvih takih znanstvenikov je bil zgodovinar Franc Kos (1853–1924), utemeljitelj slovenskega akademskega zgodovinopisja. Slovenska matica, druga najstarejša založniška hiša, ustanovljena leta 1864 v Ljubljani z namenom razvoja znanosti in kulturnega napredka Slovencev, je nadaljevala z objavljanjem znanstvenih in literarnih del; geografskim, naravoslovnim, fizikalnim in medicinskim priročnikom so se pridružile tudi prve knjige o umetnosti zgodovini in filozofiji v slovenščini. ¹⁴⁸ Z založniškimi aktivnostmi na področju objavljanja slovenskih učbenikov, ki so jih uporabljali v

147 Шуштар, Реакции в словенската педагогическа преса. Glej tudi: Иванова, *Южнославянските езици между националната индивидуалност и славянската взаимност; 155 години от рождението на Антон Безенишек*.

148 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 313–316.

srednjih šolah, je Slovenska matica igrala pomembno vlogo tudi pri oblikovanju terminologije. Matica je tudi prispevala k združevanju slovenskih intelektualcev in učenjakov ter s tem pripomogla k oblikovanju slovenskega komunikacijskega prostora.¹⁴⁹ Peter Vodopivec na kratko povzame, da »so bile kulturne spremembe, ki jih je doživljalo slovensko prebivalstvo v drugi polovici 19. stoletja in pred začetkom prve svetovne vojne, veliko bolj temeljne in daljnosežne kot pa družbene in ekonomske«. ¹⁵⁰

Kljub močni konkurenci, ki so jo predstavljale nemške in italijanske izobraževalne aktivnosti, so slovenska ozemlja, ki so pozneje prišla v Kraljevino Jugoslavijo, imela najvišjo stopnja pismenosti prebivalstva. Stopnja pismenosti je impresivna celo v primerjavi s preostalimi deli Habsburške monarhije. Ob koncu 19. stoletja je po ocenah slovenskih zgodovinarjev stopnja pismenosti narasla na 80 odstotkov, v nekaterih predelih celo na 85. Pred začetkom prve svetovne vojne so se Slovenci, kar se tiče stopnje pismenosti znotraj Habsburške monarhije, uvrščali takoj za Nemce, Čeha in Italijane.¹⁵¹ Zelo povedni so podatki o nepismenosti žensk: če primerjamo podatke po območjih, ki so pozneje sestavljali Kraljevino Jugoslavijo, je bilo nepismenih samo 19 odstotkov Slovenk, skoraj 60 odstotkov Hrvatice, preko 80 odstotkov Dalmatic in preko 90 odstotkov prebivalk Bosne in Hercegovine.¹⁵²

V 19. stoletju je vedno več Bolgarov spoznalo dosežke in vrednote takratne evropske družbe zaradi vedno močnejših trgovinskih odnosov, stikov z novo vzpostavljenimi diplomatskimi predstavništvi velikih sil znotraj otomanskega imperija, evropskih popotnikov, krščanskih in protestantskih misijonov v jugovzhodni Evropi in zaradi študija na evropskih univerzah. Po teh kanalih so na Balkan prodirale moderne politične ter tudi ekonomske in kulturne ideje.¹⁵³ Veliko uglednih Bolgarov, na primer Vasil Aprilov, Ivan Bogorov, Konstantin Fotinov, Gavril Krăstevič, Ivan Seliminski, nekateri so bili celo diplomanti uglednih evropskih univerz, je v času preporoda podpiralo idejo o ustanovitvi lastne univerze ali visoke šole. Ustanavljanju univerze v Bolgariji lahko sledimo skozi tradicijo in predhodnike ter tudi skozi duhovniške prispevke literarnih šol Pliska-Prezlava in Ohrida, kjer je deloval tudi sv. Kliment Ohridski, nadarjeni

149 Lazarevič, Lorenčič, *Podobe modernizacije*, str. 451 in sl.

150 Vodopivec, *Educated Elites in Slovene Regions*, str. 71.

151 Vodopivec, *Educated Elites in Slovene Regions*, str. 63. Po Sundhaussenu, je bila leta 1900 stopnja nepismenosti med Slovenci, starimi 10 let in več, 18-odstotna, v enakem obdobju pa je za enako skupino odstotek nepismenih na Hrvaškem znašal 50 odstotkov, več kot 70 odstotkov za prebivalce Dalmacije in več kot 90 odstotkov za prebivalce Bosne in Hercegovine. V: Sundhaussen, *Historische Statistik*, str. 535, Tab. 137.4.

152 Sundhaussen, *Historische Statistik*, str. 535, Tab. 137.4.

153 Beseda Balkan se uporablja kot sinonim za jugovzhodno Evropo in prebivalce tega ozemlja brez zaničljivih konotacij, ki so neločljivo povezane z nekaterimi deli zahodnoevropskih avtorjev. Glej: Todorova, *Imagining the Balkans*.

učenec sv. Cirila in Metoda. Njihov prispevek k adaptaciji cirilice za bolgarski jezik, številni prevodi, pisana besedila in ideja o složnosti med profesorji in učenci so se lahko primerjali s srednjeveškimi univerzami v državah osrednje in zahodne Evrope.¹⁵⁴ Enako vizijo so delili ustanovitelji Bolgarskega akademskega združenja, ustanovljenega leta 1869 v Braili, ki je predhodnik Bolgarske znanstvene akademije s sedežem v Sofiji, Bolgarske skupnosti v Konstantinoplu in Bolgarskega eksarhata, ustanovljenega leta 1870 v prestolnici otomanskega imperija. Vendar pa sta pomanjkanje sredstev in tuja vlada preprečila uresničitev tega cilja.

Po letu 1878 so protagonisti pri ustanavljanju visoke šole postali prvi bolgarski princ Aleksander von Battenberg, češki profesor Konstantin Jireček, ki je bil 1881–1882 minister za šolstvo, in številni bolgarski intelektualci in politiki. Prva visoka šola je bila tako ustanovljena leta 1888, le desetletje po ponovni vzpostavitvi države, in je leta 1904 dobila naziv univerze. Za odločilno se je izkazala želja politične elite, še posebej Stefana Stambolova, po ustanovitvi ustanove, ki bi simbolizirala evropsko razvojno pot. Največja osebna donacija, opravljena v Bolgariji, je bila posebej namenjena ustanovitvi državnih visokih šol. Evlogi Georgiev, najbogatejši Bolgar 19. stoletja in eden radodarnejših pokroviteljev narodnega šolstva in razsvetljenstva, je leta 1896 za izgradnjo prostorov bolgarske univerze podaril 10.200 m² zemljišča v Sofiji in 800.000 frankov. V svoji oporoki je zapustil še 6.000.000 frankov za ustanovitev tehniške univerze.¹⁵⁵ Velika večina profesorjev na univerzi so bili bolgarski državljani, ki so se izobraževali v tujini. V študijskem letu 1903/1904 je njihov delež znašal že 90 odstotkov. Največ jih je svoj študij zaključilo na avstrijskih univerzah ali visokih šolah Habsburške monarhije.¹⁵⁶ Podobno je bilo tudi v Sloveniji, saj so prvi slovenski strokovnjaki, znanstveniki in profesorji Univerze v Ljubljani svoj študij zaključili na tujih univerzah in visokih šolah, večinoma na avstrijskih izobraževalnih ustanovah.¹⁵⁷

A gledano s klasičnega vidika je Univerza v Sofiji vse do leta 1918 ostala nepopolna, saj je imela samo Fakulteto za fiziko in matematiko, Fakulteto za zgodovino in filozofijo in Pravno fakulteto, čeprav so prvotni načrti vključevali tudi vključitev Fakultete za medicino in tehniko. Odločitvi o ustanovitvi oddelka za kmetijstvo leta 1897 in ustanovitvi Fakultete za medicino leta 1917 tega nista spremenili. Število diplomantov, ki so svoj študij zaključili na Univerzi v Sofiji, je bilo takrat manjše kot število tistih, ki so se šolali v tujini. Vendar pa je že sam

154 Тодорова, *Ректорите на Софийския университет*, str. 8–10.

155 Райчевски (ur.), *Университетът*; Стателова, *Евлогий Георгиев и свободна България*; Дроснева (ur.), *Дарителите Евлогий и Христо Георгиеви*.

156 Прешленова, *По пътищата*, str. 42.

157 Štih, *Die Rolle der österreichischen Universitäten*, str. 160.

obstoj te univerze predstavljal premik k novim, neorientalskim modelom razvoja. Posledično se je število ljudi z univerzitetno ali visokošolsko izobrazbo povečalo, še posebej med politično elito: delež tistih z univerzitetno izobrazbo je bil ob ustanovitvi parlamenta leta 1879 12 odstoten, leta 1899 se je njihov delež povečal na 31 odstotkov vseh članov parlamenta, leta 1908 pa je znašal že 43 odstotkov.¹⁵⁸

Seveda so se pojavile tudi razne kritike na račun stanja bolgarskega šolstva in celo na obstoj univerze. Leta 1907, ko je Harry de Windt hvalil Bolgare zaradi njihove studioznosti, se je odprla javna razprava o krizi univerze v Sofiji. Ugledni intelektualci, kot so bili Stojan Mihailovski, dr. Momčilov in Krstjo Krstev, so napadli družbeno legitimnost ustanove z razlago, da narod zanjo še ni dovolj zrel. Izpostavljeno je tudi bilo dejstvo, da univerza ni imela dovolj materialnih sredstev za nadaljnji razvoj. Glavni razlog za ustanovitev Univerze v Sofiji pa so kritiki orisali tako: »Ljudje nočejo ostati podrejeni Beogradu, Budimpešti ali Atenam, zato so odprli univerzo, za razkazovanje, za luksuz.«¹⁵⁹ Zgoraj omenjeni Konstantin Jireček, takrat profesor na Univerzi na Dunaju, je v odgovoru na te kritike zapisal: »Če obstajajo majhne univerze v Atenah, Krfu, Zagrebu, Beogradu, Bukarešti in Iași, zakaj ne bi smela imeti Bolgarija svoje univerze?«¹⁶⁰

Univerza v Ljubljani ima prav tako dolgo predzgodovino, vendar pa je ta nekoliko drugačna. Visokošolsko izobraževanje se je izvajalo na licejih v Ljubljani, Celovcu in Gorici, vendar je bilo omejeno na dve leti študija filozofije in štiri leta teologije. V Ljubljani in Celovcu (samo do leta 1833 v Celovcu) je bil na licejih organiziran študij medicine in kirurgije. Mladi, ki so si želeli na univerzo, so običajno potovali na Dunaj, kjer se je število Slovencev vse do leta 1820 iz leta v leto povečevalo. Veliko število Slovencev z univerzitetno ali primerljivo izobrazbo, ki so svoj študij opravljali v Avstriji ali na drugih visokošolskih izobraževalnih institucijah, je zagotovilo dovolj veliko bazo akademikov za ustanovitev Univerze v Ljubljani.¹⁶¹ Franc Miklošič (1813–1891), ugleden jezikoslovec, je na primer leta 1849 postal prvi profesor slovanskih študij na Univerzi na Dunaju. Pozneje je postal še polnopravni član Akademije znanosti na Dunaju,¹⁶² ki se je med drugim vse od nastanka leta 1847 posvečala tudi jezikoslovnim publikacijam o Balkanu. Dolga tradicija, podkrepljena z izjemnimi jezuitskimi akademskimi aktivnostmi, je postavila trdne temelje za ustanovitev univerze.¹⁶³ Zahteve Slovencev po svoji univerzi v Ljubljani ali v Trstu, kjer pa so tudi Italijani zahtevali ustanovitev lastne univerze, so bile prisotne na slovenskem političnem programu že vse od leta 1848

158 Маркова, Стателова, Социологическо проучване, str. 26–27; Колев, *Българската интелигенция*, str. 74.

159 Бояджиева, *Университет и общество*, str. 284–287.

160 Миятев (ur.), *Из архивата на Константин Иречек*, str. 294–295.

161 Zwitter, *Višje šolstvo na Slovenskem*.

162 Štih, Simoniti, *Vodopivec, A Slovene history*, str. 278.

163 Ciperle, *On the path to the University of Ljubljana*.

in so dobile nov zalet na začetku 20. stoletja. A avstrijske oblasti se vse do razpada Habsburške monarhije leta 1918 niso zmenile za te zahteve.¹⁶⁴

Bolgarski študenti, ki so študirali na tujih univerzah in visokih šolah, niso dobivali državne štipendije, razen redkih izjem. Večina se je morala zanašati na domače vire: bogate starše, sorodnike, rojake, skupnosti ali bolgarske dobrodelne organizacije, kot je bila *Blagodetelna družina* (Dobrodelna družba) v Bukarešti ali *Drouzhestvo »Napredak«* (Družba »Napredek«) na Dunaju. Občutno pa so nasprotovali ruskim prizadevanjem prepričati mlade Bolgare za študij v Rusiji. Bolgarske emigrantske trgovske kolonije v Romuniji in na Dunaju so financirale mlade nadarjene fante v času njihovega študija v tujini. V glavnem so jih pošiljali na srednje šole in univerze znotraj Habsburške monarhije – v Zagreb, na Dunaj in v Prago. Do vzpostavitve bolgarske diplomatske pisarne na Dunaju leta 1889 je kot posrednik za tamkajšnje bolgarske študente delovalo podjetje Nikola in Sava Panitsa. Neposredno ali prek povezanih rojakov so se srečali s študenti, jih pospremili na srednjo šolo ali univerzo, posredovali njihova poročila o napredku in obnašanju ter prenakazovali njihove štipendije. Med letoma 1872 in 1881 je na primer Dobrodelna družba polno ali delno financirala izobraževanje skupno 19 mladih Bolgarov. Devet od teh štipendistov je študiralo v Avstro-Ogrski, šest v Rusiji, dva v Bolgariji, eden v Parizu in eden v Münchnu. Poudariti je treba, da je Družba veljala za eno najbolj rusofilnih organizacij bolgarske buržoazije.¹⁶⁵ Njena podpora študiju na srednjeevropskih visokošolskih izobraževalnih ustanovah odraža spoštovanje in občudovanje napredka na področju šolstva, znanosti in tehnologije držav osrednje Evrope. Družbena mobilizacija za promocijo statusa bolgarske populacije in za gojenje modernizacije je del zapletenega procesa, skozi katerega so se zgradili narodi jugovzhodne Evrope. Ravnovesje med dvema tokoma študentov, v Rusijo in na evropske univerze, se po zadnjih študijah nagiba v prid slednje. Do leta 1878 je 220 Bolgarov študiralo na ruskih univerzah, večina od njih s pomočjo štipendij ruskega carja ali slovanskih dobrodelnih odborov. Dvainpolkrat več Bolgarov je študiralo v drugih državah: 150 v Konstantinoplu, in to ne samo na otomanskih institucijah, ampak tudi na znamenitem ameriškem *Robert Collegeu* in *Lycée Françaisu* v Galati, 160 v Habsburški monarhiji, 70 v Romuniji, 70 v Franciji, 45 v Nemčiji, 30 v Grčiji itd.¹⁶⁶ To razmerje se je pokazalo v izobrazbenem profilu bolgarske politične elite med letoma 1879 in 1915. Manj kot tretjina ministrov

164 Veble, *Boj za slovensko vseučilišče*; Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 319.

165 Народна библиотека »Св. Кирил и Методий« – Български исторически архив, ф. II В 9291, л. 134. Glej tudi Жечев, *Букуреш*, str. 234–237.

166 Генчев, *Българо-руски културни общуваня*, str. 113–202. V podatek o številu študentov, ki so študirali v Habsburški monarhiji, so zajeti študenti, ki so študirali v Avstriji, čeških deželah, na Madžarskem in Hrvaškem, saj so bile te dežele sestavni del monarhije.

takratnega obdobja je svojo izobrazbo pridobila v Rusiji; kasneje so se šolali tudi na univerzah srednje in zahodne Evrope.¹⁶⁷

Navdušenje nad ruskimi izobraževalnimi ustanovami je ostajalo na zmerni ravni tudi po osamosvojitvi v času rusko-turške vojne v letih 1877 in 1878, ki je nekoliko okrepila rusofilne občutke med prebivalstvom. Trend se je nadaljeval kljub občasno spreminjajočim se političnim prioritetam bolgarskih vlad. Število državnih štipendij za študij na ruskih univerzah je upadalo. Dramatičen upad pa je štipendiranje na ruskih ustanovah doživelo po letu 1886, ko je prišlo do prekinitve diplomatskih odnosov med Sofijo in Sankt Peterburgom. Med letoma 1879 in 1909 je Bolgarija namenila okrog 600 državnih štipendij za študij na tujih univerzah. 160 jih je bilo namenjenih študiju v Franciji, 140 študiju v Avstro-Ogrski, 115 za Nemčijo in samo 76 za Rusijo.¹⁶⁸ Vsekakor lahko trdimo, da so štipendije po posameznih državah jasen pokazatelj, da so se vladajoči sloji obračali k osrednji in zahodni Evropi. Vseeno pa je bilo število Bolgarov, ki so študirali v tujini, večje od števila državnih štipendij. Glede na podatke ministrstva za izobraževanje je bilo takih študentov v študijskem letu 1897/1898 vsaj tisoč. Poznejši podatki določenih univerz potrjujejo te domneve: v študijskem letu 1913/1914 je samo 330 Bolgarov študiralo na univerzi *New Brussels*, še 80 pa na Dunaju, kjer naj bi do začetka prve svetovne vojne bivalo skoraj tisoč Bolgarov. Univerzo v Zürichu je tedaj obiskovalo okrog 220 bolgarskih študentov. Evropske univerze so igrale pomembno vlogo pri razvoju Bolgarije, kar je razvidno iz števila diplomantov, saj je to kar nekajkrat preseгло število tistih, ki so študij dokončali na Univerzi v Sofiji. Do leta 1909 je njihovo število doseglo 1500. V istem času je število potrjenih diplom s tujih univerz znašalo 1600. Večina teh diplom je bila pridobljena na srednje- in zahodnoevropskih univerzah: v Franciji (318), Švici (305), na Avstro-Ogrskem (272) in v Nemčiji (225). Število belgijskih diplom (162) pa je primerljivo s številom diplom, pridobljenih v ruskem imperiju (185).¹⁶⁹

Znatno število Bolgarov, ki so študirali v osrednji in zahodni Evropi po letu 1878, odraža fenomen vse večjega pretoka mladine, ki je obiskovala univerze, kot tudi vedno večje mobilnosti in izboljšanja komunikacij. Podobno se je dogajalo tudi v Srbiji in Romuniji.¹⁷⁰ Če upoštevamo večjo stopnjo nerazvitosti Bolgarije v primerjavi z ostalimi državami jugovzhodne Evrope, je ta trend težko pojasniti.

167 Парушева, *Правителственият елит на Румъния и България*, str. 220.

168 Številke so zaokrožene. Прешленова, *По пътищата*, str. 273. Za več informacij o državni pomoči v prvih letih po osvoboditvi glej: Танчев, *Българската държава и учението*, str. 93–97.

169 Прешленова, *По пътищата*, str. 56, 60–61; Костов, *България и Белгия*, str. 69–70; W. Zimmermann, *Serbische und bulgarische Studenten*, str. 250–251.

170 Plaschka, Mack, *Wegenetz*; Heppner, *Führungsschichten und Staatswerdung am Balkan*; Трговчевић, *Планирана елита*; Trgovčević, *High School*; Siupiur, *Intellectual, elite, clase politice moderne*; Höpken, *Die »fehlende Klasse«?*

Razlaga se najbrž skriva v prizadevanjih bolgarske elite uloviti evropski razvoj, čeprav verjetno ne gre zgolj za to okoliščino. V primeru Bolgarije povezava med zmanjševanjem državnih štipendij za študij v tujini in vedno večjim številom tistih, ki so od poznega 19. stoletja obiskovali univerze in visoke šole znotraj Avstro-Ogrske, na primer nakazuje na najmanj neodvisen razvoj študentskih tokov.¹⁷¹ Državna podpora ni bila edini in prevladujoč vir njihovega financiranja. To potrjujejo tudi podatki bolgarskega ministrstva za šolstvo o študentih, ki so v letih 1881–1882 obiskovali tuje univerze. Skoraj dvema tretjinama študentov so finančno podporo nudile njihove družine, samo 14 odstotkov pa jih je prejelo državne štipendije. Nič manj ne preseneča dejstvo, da je med letoma 1896 in 1914 delež študentov na univerzi v Sofiji, ki so prejemale finančno podporo iz virov zunaj njihovih družin, redko presegel en odstotek.¹⁷² Poleg tega so privatne donacije v namen izobraževanja in štipendiranja¹⁷³ nadaljevale staro tradicijo ne glede na pričakovanja, da bo »lastna« država na tem področju delovala bolj odločilno. Do leta 1909 je le ena tretjina študentov v tujini prejela državno podporo, ki je bila financirana iz proračuna in privatnih donacij, s katerimi je upravljala država. V tem pogledu je imela zasebna družbena mobilizacija veliko večji vpliv pri spodbujanju izobraževanja, kot je to običajno priznано. Zaradi tega bi bilo potrebno ponovno ovrednotiti celoten koncept državnih spodbud izobraževanja.¹⁷⁴

Privlačnost izobraževanja ima seveda nek splošen vidik, ki ni nujno povezan z nacionalnimi čustvi. Študij na univerzi ali visoki šoli je bil motiviran z možnostjo izboljšanja lastnega družbenega položaja. Univerzitetna diploma je pomenila, da je oseba lahko zasedla boljše delovno mesto, še posebej v javni upravi.

Že od 16. stoletja so nekateri študentje iz slovenskih provinc zaradi religiozne pripadnosti odhajali na študij na italijanske univerze (po večini v Padovo ali Bologno) ali v Nemčijo (v Wittenberg ali Tübingen). Vendar pa je vse do ustanovitve univerze v Gradcu leta 1585 večina študentov iz slovenskih provinc odšla na študij na Dunaj. Med letoma 1365 in 1609 se je okrog 3.000 študentov iz slovenskih provinc vpisalo na študij na univerzo na Dunaju, polovica jih je prihajala s Kranjske. Družbena struktura študentov nakazuje, da jih je večina prišla iz srednjega razreda in ne iz višjih družbenih razredov. Veliko študentov (v določenem obdobju so predstavljali četrtno vseh študentov) je prihajalo iz nižjih družbenih razredov, celo iz najnižjih. Izobrazba je pridobivala na veljavi in delovna mesta v hitro rastoči cesarski upravi so bila odprta za izobražene člane meščanskega sloja prebivalstva. Manj premožni so lahko študirali s pomočjo

171 Прешленова, *По пътищата*, str. 273–276.

172 Прешленова, *По пътищата*, str. 192–193, 200.

173 Йорданов, *Дарители по народната ни просвета*; *Енциклопедия Дарителството*, Т. 1–3.

174 Preshlenova, *State, Society and the Educated Elite in Bulgaria*.

dobrodelnih organizacij, ki so nastale v srednjem veku. Pozneje pa so slovenski veljaki, kot npr. Brikcij Preprost na začetku 16. stoletja, Andrej Perlah iz Svečine, zdravnik in astronom v sredini 16. stoletja, Andrej Hren, župan Ljubljane in cesarski uradnik, in njegov brat Tomaž (ljubljski škof) ob koncu 16. stoletja, za manj premožne študente ustanavljali posebne štipendijske sklade. Ena takih ustanov, namenjena štipendiranju, je bila ustanovljena v drugi polovici 17. stoletja. Njen ustanovitelj Luka Knafelj, sicer duhovnik v župniji Groß Rußbach, je tej ustanovi, ki obstaja še danes, v oporoki zapustil celotno premoženje.¹⁷⁵ V Gradcu je jezuitski red financiral visoko šolo, ki je imela leta 1584 približno 360 študentov. Polovica jih je prihajala s slovenskega ozemlja. Visoka šola je skupaj z univerzo postavila Gradec v središče visokošolskega izobraževanja za Slovence vseh družbenih stanov.¹⁷⁶

Ker so se zahteve po ustanovitvi univerze v Ljubljani ali Trstu uresničile šele po razpadu Habsburške monarhije, so Slovenci po večini študirali na Dunaju, v Gradcu in v Pragi, v zadnjih desetletjih pred začetkom prve svetovne vojne pa celo v Krakovu. Le nekaj študentov se je odločilo za študij na zagrebški univerzi, saj diploma ni bila priznana v Avstriji zaradi razlik v šolskem sistemu v drugi polovici monarhije. Kot navajajo Vasilij Melik, Alojz Cindrič in Peter Vodopivec, natančnega števila Slovencev, ki so se vpisali na študij, še posebej za obdobje pred šestdesetimi in sedemdesetimi leti 19. stoletja, ni mogoče določiti, saj se evidenc na podlagi maternega jezika in/ali narodnosti ni vodilo. Po uradnih avstrijskih statistikah pa se je v sedemdesetih letih 19. stoletja na visokošolske ustanove letno vpisalo 400 slovenskih študentov. Njihovo število je okrog leta 1900 naraslo na 650 in doseglo številko 926 leta 1913. Dve tretjini jih je študiralo na Dunaju in tretjina v Gradcu.¹⁷⁷ Po letu 1900 je število tistih, ki so obiskovali pravne fakultete, presegllo število tistih, ki so študirali teologijo. Po letu 1900 je tudi naraslo število študentov tehnike v primerjavi s tistimi, ki so študirali medicino in filozofijo.¹⁷⁸

Dunaj, glavno mesto Habsburške monarhije, je imel velik vpliv na narodni, politični, kulturni in izobraževalni razvoj Slovencev. Študij so slovenski študenti dolgo dojemali kot vstopnico v višji družbeni in kulturni razred, zato sta jih tudi dve tretjini študirali na Dunaju. Med letoma 1848 in 1918 je bilo na dunajsko univerzo vpisanih skupno 1.890 študentov s Kranjske. Veliko število le-teh, skupaj z diplomanti s Štajerske in Primorske, je predstavljalo pomemben del izobražene družbene sredine, ki je vplivala na oblikovanje sodobne slovenske narodne identitete in na oblikovanje in razvoj slovenskega jezika in kulture, kljub temu da je slovenska civilna družba napredovala počasneje od zahodne Evrope. Zato

175 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 155–156.

176 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 173.

177 Melik, Vodopivec, *Slovenski izobraženci*, str. 272.

178 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 328.

pa so avstrijske izobraževalne ustanove, še posebej pa dunajska univerza, igrale pomembno vlogo pri oblikovanju slovenskih intelektualcev, ki so po besedah Alojza Cindriča »postali dinamični dejavnik narodne zavesti, ko je slovenski narod pričel svojo jezikovno, socialno in kulturno emancipacijo in se še pred prvo svetovno vojno utrdil kot neodvisna, zavedna narodna skupnost«. ¹⁷⁹

Karlova in Francova univerza v Gradcu je bila najbolj uveljavljena visokošolska ustanova v južnem delu Habsburške monarhije. Po zadnjih raziskavah se je na to univerzo med letoma 1884 in 1914 okvirno vpisalo 3.322 mladih s slovenskih ozemelj. V dokumentih so imeli kot materni jezik naveden slovenski, nemški in italijanski, to pa gre pripisati predvsem mešanemu prebivalstvu predvsem v mestih. Večina jih je tam ostala skozi celoten študij. Večinoma so študirali pravo, manj pa jih je študiralo na drugih fakultetah. ¹⁸⁰ Eden takih je bil Fritz Pregl, dobitnik Liebnove nagrade za kemijo (1914), ki mu jo je podelila Avstrijska akademija znanosti, in Nobelove nagrade za kemijo (1923). Rodil se je v Ljubljani slovenskemu očetu in nemški materi ter študiral medicino na Univerzi v Gradcu, kjer si je tudi zgradil ugledno akademsko kariero. ¹⁸¹ Karlova in Francova univerza v Gradcu in Tehnična fakulteta v Gradcu na skrajnem robu nemško govorečih dežel sta ohranjali privlačnost za slovenske študente tudi v prvih letih po ustanovitvi Univerze v Ljubljani, vse do njenega popolnega razvoja. Študentje, katerih materni jezik je bila slovenščina, so predstavljali sedem odstotkov vseh študentov, vpisanih na graško univerzo med letoma 1910 in 1914. Veliko nemških (60 odstotkov) in italijanskih (15 odstotkov) študentov, ki so obiskovali to univerzo, je prav tako prihajalo z južne Štajerske in Kranjske. Izjemno dejstvo je, da so večino od 131 prejemnikov

¹⁷⁹ Večina kranjskih študentov je na dunajski univerzi študirala na pravni fakulteti (1204), sledili so študentje na filozofski fakulteti (448), medicini (202) in teologiji (36). Prihajali so »iz vseh družbenih razredov in slojev takratnega časa«. 47,5 odstotka jih je prihajalo iz urbanih predelov, 52,5 pa s podeželja. Skoraj 30 odstotkov študentov je prihajalo iz Ljubljane oziroma njene neposredne okolice. 39 odstotkov je prihajalo iz družin, kjer so bili njihovi starši ali skrbniki zaposleni v duhovščini, javni upravi ali v svobodnih poklicih, 25 odstotkov je prihajalo s podeželja in so se ukvarjali s kmetijstvom, 15 odstotkov je delovalo na področju trgovine in poslovanja, 14 odstotkov jih je bilo obrtnikov, delavcev ali zaposlenih v industriji. V času šolanja je bilo 510 študentov (več kot četrtnina) prejemnikov Knafljeve štipendije. Glej: Cindrič, *Študenti s Kranjske*, str. 399–406; Vodopivec, *Vloga slovenskih intelektualcev*; Vodopivec, *Slowenische Studenten und Wien*.

Velika večina (272 od skupno 466) bolgarskih študentov je na dunajski univerzi v obdobju med letoma 1879 in 1918 študirala medicino. 69 jih je študiralo farmacijo. Po uradnih francoskih statističnih podatkih je 851 od skupno 1432 bolgarskih študentov leta 1893 v Franciji študiralo medicino in samo 55 farmacijo. Te številke se skladajo s tradicijo iz obdobja prebujenja, ko so več kot polovico bolgarskih študentov predstavljali diplomanti medicine in farmacije. Od 29 do 71 odstotkov staršev bolgarskih študentov na dunajskih in graških univerzah in višjih šolah se je ukvarjalo s obrtjo in trgovino in samo od dva do osem odstotkov se jih je ukvarjalo s kmetijstvom. Прешленова, *По пътищата*, str. 138–141, 277–278.

¹⁸⁰ Heppner, študenti iz slovenskih dežel na univerzi Gradec.

¹⁸¹ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/1923/pregl-bio.html.

štipendij univerzitetnega Freitisch-Instituta v študijskem letu 1903/1904 predstavljali slovenski študentje.¹⁸²

V letih pred začetkom prve svetovne vojne so nekateri slovenski katoliški študentje nagovarjali svoje sonarodnjake, naj zapustijo tradicionalno okolje Dunaja in Gradca in se ozrejo po širši okolici ter gredo študirat na eno od slovanskih univerz v Krakovu, Lvovu ali v Pragi in se s tem otresejo nemškega vpliva, kar bi tudi koristilo slovenskemu narodu. Istočasno pa so uredniki radikalnega narodnega časopisa *Omladina* kot alternative tradicionalnim izobraževalnim ustanovam izpostavljali Švico ali Francijo. Izpostavili so tudi vprašanje, zakaj si slovenski študentje niso širili svojih obzorij v Parizu, ki je bil takrat študijska destinacija za tisoče Poljakov in Rusov ter stotine Čehov, Bolgarov in Srbov.¹⁸³ Pod vplivom čustvene atmosfere, ki je prevladovala po ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in ustanovitvi Univerze v Ljubljani, so se začeli pojavljati posamezniki, ki so zagovarjali prekinitev »političnih« in »ekonomskih stikov« z »Nemci« in so zagovarjali »kulturno-civilizacijski« zasuk proti zahodu in Franciji. Vseeno pa so ostali diplomantom z dunajske univerze profesionalni stiki, mreže in prijateljstva z dunajskimi kolegi in bivšimi profesorji aktivni še v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Nekateri profesorji na tamkajšnjih univerzah in ostalih visokih šolah so imeli velik intelektualen in osebni vpliv na slovenske študente.¹⁸⁴

Med študenti je kozmopolitski Dunaj veljal za prijaznejše okolje za slovenske in slovanske študente kot pa »nemško-šovinistični« Gradec in celo Praga, kjer se po mnenju nacionalno-radikalnega študentskega časopisa *Omladina* ni nihče ukvarjal s finančnimi težavami študentov. Po izsledkih Alojza Cindriča naj bi bila ena četrtnina (510) kranjskih študentov, vpisanih na dunajsko univerzo, prejemnikov Knafljeve štipendije.¹⁸⁵ Slovenski študentje, ki so študirali v habsburški prestolnici, so prejeli finančno podporo od več kot sto različnih skladov, kot sta bila na primer Podporno društvo za slovenske visokošolce na Dunaju (ustanovljeno leta 1888) in Radovoj (ustanovljen leta 1893), ki je bil bolj obstojen in je letno podelil okrog 30 štipendij.¹⁸⁶ Družbeno življenje slovenskih študentov na Dunaju in v Gradcu je zajemalo tudi sodelovanje v društvih in klubih, kjer pa je bilo treba slediti določenim pravilom, s katerimi »se je ohranjal njihov poseben slovanski značaj«.¹⁸⁷ Splošno akademsko vzdušje je v tej smeri

182 Kernbauer, »Eine Universität für die Provinzen im Südosten des Reichs«, str. 130.

183 Vodopivec, *Slovenische Studenten und Wien*, str. 19–21.

184 Vodopivec, *Slovenische Studenten und Wien*, str. 21.

185 Cindrič, *Študenti s Kranjske*, str. 403.

186 Za več informacij o Knafljevem skladu za kranjske študente (1676–1918) glej: Vodopivec, *Slovenische Studenten und Wien*, str. 15–16.

187 Lešnjak, *Slovenski študenti na Dunaju in v Gradcu*, str. 4. O vlogi slavizma pri izgradnji slovenske identitete glej prispevka Marka Zajca in Jure Konstantinove v tej knjigi.

zagotavljalo dodatno spodbudo. Nekatere študentske organizacije so imele širši okvir in so se izrecno osredotočale na promocijo slovanskega sodelovanja ali celo skupnosti, kot je to počelo društvo Jugoslavija, ki je delovalo na dunajski tehnični univerzi.¹⁸⁸

Slovensko akademsko okolje v Avstriji je igralo pomembno vlogo za slovenske študente, še posebej po prelomu stoletij. Leta 1908 je okrog 149 Slovencev, torej 17 odstotkov vseh slovenskih študentov na visokošolskih ustanovah, študiralo v Pragi, vendar pa se je njihovo število zmanjšalo na 96 v letu 1913.¹⁸⁹ Po obstoječih podatkih pa naj bi njihovo število kasneje spet naraslo in se je v zadnjem letu obstoja dvojne monarhije dvignilo na 300. Po razdelitvi Karel-Ferdinandove univerze v Pragi leta 1882 na nemško in češko je skupina 85 Slovencev do leta 1916/1917 pridobila svoje doktorske nazive na tej češki univerzi. Večina jih je postala doktorjev prava, edina ženska med slovenskimi študenti, Ana Jenko, pa je uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo iz filozofije.¹⁹⁰ Med letoma 1919 in 1922 je na tej univerzi študiralo še 64 Slovencev.¹⁹¹ Naklonjenost ideji slovanske enotnosti kot tudi materialna podpora za slovenske študente, ki so študirali na čeških univerzah in visokih šolah s strani Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi, sta verjetno igrali pomembno vlogo pri odločitvi glede kraja študija.¹⁹² Za bolgarske študente je bila Praga privlačna do osemdesetih let 19. stoletja. Po tem obdobju sta vodilno vlogo pri izbiri izobraževalnih ustanov prevzela Dunaj in Gradec.¹⁹³

Po letu 1918 so Slovenci začeli doživljati popolnoma novo kulturno okolje. Nastanek Jugoslavije je odprl nova obzorja in številne priložnosti za slovenski kulturni razvoj, čeprav sta strogi centralizem in nerazvitost kraljevine Karađorđevićev predstavljala oviro slovenskim željam in ambicijam. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1921 je stopnja pismenosti v Sloveniji dosegla 90 odstotkov, povprečje preostalega dela države pa je znašalo 40 odstotkov. Obenem sta tako Zagreb kot Beograd imela svojo univerzo. Beograd je sredstva, namenjena šolstvu in kulturi, večinoma trošil za osnovne kulturne dejavnosti, dvig pismenosti in zagotavljanje osnovnošolske izobrazbe, medtem ko je država v Ljubljani delovala v smeri slovenizacije in modernizacije srednješolske izobrazbe, ustanovila je Univerzo v Ljubljani ter kulturne in izobraževalne institucije, ki prej

188 Прешленова, *По пѣтищата*, str. 235; Trgovčević, High School, str. 50. Društvo je imelo veliko vzporednic s »Slovanskim akademskim društvom«, ki je delovalo v Leipzigu. Mishkova, Education and Universities, str. 16.

189 Melik, Vodopivec, Slovenski izobraženci, str. 281.

190 Gantar Godina, Slovenski doktorji v Pragi.

191 Ribnikar, Slovenski doktorji.

192 Ribnikar, Podporno društvo za slovenske visokošolce.

193 Прешленова, *По пѣтищата*.

pod Habsburško monarhijo niso obstajale.¹⁹⁴ Četudi je šlo za pragmatično dejanje, že samo dejstvo, da je cesar Franc Jožef podprl financiranje Univerze v Černovicah (1875) za Galicijo in vse do leta 1918 ne tudi Univerze v Ljubljani, se izkaže kot neupoštevanje slovenskih narodnih prizadevanj znotraj Avstro-Ogrske.

Najpomembnejša pridobitev na področju izobraževanja je prav gotovo Univerza v Ljubljani. Osrednja vlada v Beogradu jo je po zaslugi dela majhne skupine vplivnih ljudi ustanovila leta 1919. Univerzitetna komisija, ki jo je oblikovala Narodna vlada v Ljubljani novembra 1918, je bila sprva zadržana in je poročala, da bodo potrebna leta priprav, da bo delo na fakultetah lahko steklo. Hitri ustanovitvi univerze so prav tako nasprotovali liberalci, vendar bolj zato, ker so samo pripravo imeli v rokah katoliki. Vendar pa so bili zagovorniki takojšnje ustanovitve uspešnejši in so s pomočjo Antona Korošca pridobili odobritev Beograda. Avgusta 1919 je bilo imenovanih prvih 18 profesorjev na petih fakultetah v sklopu Univerze v Ljubljani. Univerzo v Ljubljani so takrat sestavljale fakultete za pravo, filozofijo, teologijo, tehniko in medicino. Večina profesorjev je pred tem delovala na avstrijskih univerzah in tehničnih šolah. Več kot četrtnina prvih univerzitetnih profesorjev in asistentov je prihajala iz drugih držav, po večini so bili to Hrvati, Srbi, Čehi in Rusi. Prvi rektor ljubljanske univerze je bil matematik Josip Plemelj (1873–1967), rektorstvo je potem neformalno krožilo med ostalimi fakultetami. Kljub številnim težavam, s katerimi se je soočala Univerza v Ljubljani, med katerimi so prednjačile težave s financiranjem in prostorska stiska, ki je bila prisotna vse do druge svetovne vojne, ter grožnje Beograda z zaprtjem posameznih univerz, pa je ljubljanska univerza hitro postala osrednji lik kulturnega in znanstvenega življenja v Sloveniji. V začetku tridesetih let prejšnjega stoletja je bilo na univerzi zaposlenih 78 profesorjev in asistentov. To število je desetletje pozneje naraslo na 95. Število študentov je z 900 leta 1919 naraslo na 2.400 leta 1938.¹⁹⁵ Veliko zanimivejši pa je podatek, da je bilo v študijskem letu 1931/1932 30 odstotkov vseh študentov Univerze v Ljubljani vpisanih na tehnične programe.¹⁹⁶

Ustanovitvi Univerze v Ljubljani je sledila ustanovitev slovenske Akademije znanosti in umetnosti avgusta 1938 kot naslednice *Academie operosorum*, ki je kot znanstvena ustanova obstajala le kratek čas med letoma 1693 in 1721. Ponovni poskusi ustanovitve podobne znanstvene ustanove so sledili leta 1864 z ustanovitvijo Slovenske matice kot znanstvenega društva ter ponovno v letih 1883, 1891, 1909, 1910 in 1921, ko se je z organizacijo Znanstvenega društva za humanistične vede tudi oblikoval predhodnik Akademije znanosti in umetnosti.

194 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 373.

195 Štih, Simoniti, Vodopivec, *A Slovene history*, str. 375. Glej tudi *Universität Ljubljana und deren Rektoren; Ljubljanska univerza in njeni profesorji*.

196 Lazarevič, *Education and Economic Development in Slovenia*, str. 111.

Poskusi ustanovitve so se zgodili v letih 1923–1925, 1926, 1929, 1934, 1937, vendar pa so prepiri glede materialnega in finančnega premoženja, strukture in značilnosti akademije ter politični pomisleki zavlekli celoten proces ustanovitve.¹⁹⁷

V procesu izgradnje naroda je tako v primeru Bolgarije kot Slovenije šolstvo zasedlo pomembne funkcije kot sredstvo za pospeševanje modernizacije socialnega življenja in ustvarjanje samospoštovanja celotne populacije ali pa vsaj družbene elite. Za Bolgarijo je bilo mnogo bolj zapleteno ob koncu 19. stoletja naenkrat izvesti prehod iz predindustrijske v industrijsko družbo in se ločiti od starih otomanskih vzorcev ter prevzeti nove, evropske. Dejstvo pa je, da je bolgarska elita pokazala svoja prizadevanja za sleditev evropskim državam s prevzemanjem nekaterih njihovih ekonomskih in kulturnih dosežkov, ki jih je prilagodila specifičnim in precej neugodnim razmeram ter iz njih ustvarila osnove za spremembe v smeri standardov, ki so veljali v ostalih osrednje- in zahodnoevropskih družbah. Na dolgi rok se je to izkazalo za momentum, ki je skrbel za možnosti za sodoben razvoj v okviru nacionalne države in s tem to možnost dokončno usidral v narodni zavesti. Kar je bilo pričakovano od šolstva v Bolgariji – dokazati novo kulturno pripadnost in jo javno propagirati –, je bilo doseženo.

Družbene elite so tako v Bolgariji kot v Sloveniji ocenile, da je ustanovitev lastne univerze nujno potrebna za nadaljnji kulturni razvoj. Univerzo so razumele kot emblematično institucijo vsakega naroda in nujnost za izobraževanje nacionalne elite. Poleg pragmatične funkcije je univerza služila tudi kot simbol naroda. Iz tega sledi, da je narodni ponos vodil v ustanovitev univerze in istočasno utemeljil prepričanje, da si sodobnega evropskega naroda v tedanji percepciji ni bilo mogoče predstavljati brez obstoja takšne ustanove. V primeru Bolgarije je imela univerza reprezentativno vlogo in je vzgajala večino domačega uradniškega kadra. Ljubljanska univerza, ustanovljena tri desetletja pozneje, je igrala pomembno vlogo pri ohranjanju akademske strukture s svojimi tehničnimi vedami in medicinsko fakulteto. Oba naroda sta uspela pri ustanavljanju priznane izobraževalne institucije v prvih letih po politični emancipaciji, kar se je izkazalo za eno boljših dolgotrajnih investicij v prihodnji razvoj.

Poskus primerjalne analize procesa izgradnje naroda na primeru Bolgarije in Slovenije razkrije številne podobnosti, čeprav so se te zgodile v precej različnih socialnih in etičnih okoljih. Navsezadnje pa se izkaže, da sta za oba naroda, v večji meri seveda za Slovence, pri definiranju parametrov sodobnosti in samorefleksiji pomembno vlogo igrali Avstrija in avstrijska akademska sredina. Dejstvo pa je, da je zahodni del Avstro-Ogrske razvil posebno izobraževalno strukturo. Vpis študentov na univerze je po letu 1890 znatno naraščal. Po dostopnih podatkih

197 Oset, *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti*.

je Avstrija med letoma 1910 in 1911 zasedala prvo mesto v Evropi po številu študentov na univerzah in visokih šolah na 10.000 prebivalcev. Univerza na Dunaju je bila tretja največja v Evropi, takoj za Parizom in Berlinom, in delež žensk na dunajski univerzi je v študijskem letu 1914/1915 dosegel 15 odstotkov. Vendar pa tega fenomena ni moč pripisati smiselni državni politiki, saj se je »zgodil« skorajda v nasprotju z voljo takratnih vlad.¹⁹⁸ Kozmopolitski Dunaj je bil v očeh bolgarske in slovenske elite s svojo neverjetno atmosfero *fin-de-siècle*¹⁹⁹ in ugledno univerzo vrednoten kot »Zahod«.

198 Bruckmüller, Der Zugang zu den Hochschulstudien, str. 123–124, 137.

199 Kann, Wien im Blickfeld, str. 370–379.